

Onsekizinci asır sonlarında bir Türk san'atkârı

Hassa Başmîmarı

MEHMED TAHİR AĞA *

Hayatı ve meslekî faaliyetleri

Muzaffer Erdoğan

Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa başmimarlığına ta'yin edildiği yılları ta'kib eden günlerde en mühim inşaat ve ta'mirat faaliyetlerinden birisinin de **Manisa**'da vukua geldiğine şahid olmaktadır. Filhakika Manisa kadısı ile buradaki selâtin-i izam evkafına mütevellî kaymakamı olan Seyyid Hacı Ali Efendi'ye hitaben yazılan 27 Şaban 1177 tarihli bir hüküm suretinde, dört beş senedenberi mütevellî, mültezim nasbolunan kimselerin mezkûr evkafın imaret, câmi, ve su-yolları ta'miratı ile alâkadar olmamaları yüzünden, bunların harabe müşrif olduklarına, hatta yaz aylarında çeşmelerde su bulunmaması dolayısıyla ahalinin su hususunda sıkıntı çektiğine dâir ba'zı şikâyetlere temas edilmektedir⁹⁹. Bu maksadla evvelce aynı şehirde kâin Şehzâdegân türbesinin ta'mir keşfine memur edilen Hassâ mîmarlarından Hacı Mustafa Halife teşkil edilen bir heyet nezaretinde keşif işine memur olunarak bu sırada orada ta'miratın hitamına kadar uhdesine Bina-eminliğini alan Mîmar-zâde Osman maiyyetinde çalışması yolunda gerekli emir verilmişti¹⁰⁰.

* Bu yazının baş kısmı *Tarih Dergisi*, VII, sayı 10 da yayınlanmıştır.

⁹⁹ Başvekâlet Arşivi, *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 470.

¹⁰⁰ Bu hususta Manisa nâibi ile Manisa'daki selâtin evkâfı ta'miratına bina emni ta'yin olunan yerlilerden Mîmar-zâde Osman'a hitaben 13 Zilka'de 1177 tarihli şu emr-i şerif gönderilmiştir: "...Medine-i Manisa'da vâkı' evkaf-ı selâtin-i izamın cevâmî-i şerife ve türbe ve su-yolları ve sâir ta'mire muhtac gerekli mahalleri ber-mâcib-i defter keşif ve ta'mir olunmak için ma'rifetinle ta'mir ve

Bu zat, Manisa'nın yerlilerinden olup aynı zamanda mezkûr belde içinde cereyan eden nehrin temizlenmesi yolundaki faaliyet ve mesaisiyle de temayüz eylemişti. Bu sebepten o tarihlerde Manisa'nın vakıf işlerini idare eden Seyyid Ali Efendi tarafından işlerinin çokluğu dolayısıyla mezkûr vazifeye getirilmesinde bir beis görülmemiştir. Yukarıda zikrettiğimiz inşai ve mimari faaliyetin en kısa zamanda ve matlûb veçhile tatbik ve icrasına lüzumlu bulunan para ise hicrî 1177 senesine mahsûben teslim olunacak rikâbiye akçasından tedariki münasib görülmüştü. Seyyid Ali Efendi'ye havale suretile tediye edilecek bu meblağın, o sıralarda Dergâh-ı âli kapıcıbaşılığında bulunan Seyyid Hacı Mehmed Tahir Ağa'nın tensib ve takrirleri ile Bina-eminî bulunan Mimar-zâde Osman'a azar azar teslimi uygun görülmüştü¹⁰¹.

1138 Receb ayı sonlarında Manisa'da Selâtin evkafından bulunan câmilerle medrese, imaret, mekteb, darüşşifa, hanikah, hamam, su-mecrası gibi müteaddid binaların iktiza eden yerlerinde bu suretle başlandığına şahid olduğumuz ta'mirleri aşağı yukarı tamamlanmış olduğundan İstanbul'dan Hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından buraya başka bir mimar halifesi memur edilerek

termim olunmak üzere sâdir olan emr-i şerif-i âlişânım mucibince Bina-eminî nasb ü ta'yin olunmuş idi. Lâkin ta'mirat-ı mezkûrenin keşfi için bundan mukaddem hassa mimarlarından ta'yin ve irsâl olunan Elhac Mustafa Halife ba'de'l-keşif defterin darsaadetime gönderüp kendüsü ol tarafta ikamet itmekle ta'mirat-ı mezkûre hitama reside oluncayadek senin maiyyetinde hidmet-i binada bulunmak şartıyla bu misillü ebniyede istihdam alunan mimar halifelerine verilgeğeldüğü mikdar medar-ı maaş tarafından hesabına mahsuben verilmek üzere ta'yin ve emr-i ta'mirat hitam buluncayadek hidmet-i mezkûrede istihdam olunmak üzere emr-i şerifim verilmek istid'a olunmakla hazine-i âmiremde mahfuz Baş-muhasebe defterlerine nazar olundukta geomiyeye birer kuruş ta'yin olunageldüğü derkenar olundukta iltimas olunduğu üzere mimar-ı merhum hidmette oldukça geomiyeye birer kuruş senin tarafından verilüp mimar-ı merhum yedinden alacağıın memhur temessük mucibince hesabına mahsub olunmak üzere Baş-muhasebeye kayd ve emr-i şerifim tahriri telhis olundukta telhis mucibince baş muhasebeye kayd ve emr-i şerifim tahrir olunmak bâbında fermanım sâdir olmuştur». Bk. Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3160, s. 470.

¹⁰¹ Bütün bu hususları, biz, Manisa nâib ve mütesellimleri ile evkaf mütevellisi Seyyid Ali Efendi'ye, Bina-eminî ta'yin olunsa Mimar-zâde Osman'a ve umumiyetle ta'mirat ve inşaata nezaret etmeleri uygun görülen vilâyet âyânı ile iş-erlerine hitaben yazılan 12 Zilka'de 1177 tarihli uzun bir emr-i şerif muhteviyatından öğrenmekteyiz (bk. Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 2160, s. 470).

kendisinden kârgir ve ahşab mahallerin birer birer tasrih olunmak üzere yeni bir keşifnamesi istenmişti. Bu halife, bir takım vukuf ehli kimselerden müteşekkil bir heyet ile zikrettimiz hususu hicra ederek neticesini bir rapor halinde Başmimar Mehmed Tahir Ağa'nın incelemesine arz etmişti. Manisa'daki bu ta'mirat faaliyeti esnasında yapılan masrafların bir kısmı önce ödenmişti. Mütebakısı ise yine aynı veçhile padişaha âid rikâbiye akçesinden olmak üzere ve Mehmed Tahir Ağa'nın tensibi ile tamamen tediye edilerek ta'mirat-ı merkumeye âid bütün hesap açıksız şekilde kapatılmış bulunuyordu¹⁰².

Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa başmimarlığı zamanında Manisa şehri ile ilgili olmak üzere bir de su getirme ve akıtma işi vardır: Manisa'daki şehzadegân türbeleri evvelce ta'mir ve termim edilirken yeniden bir câmi yaptırılmış, fakat bunun akar suyu olmasından dolayı abdest almakta ve temizlik hususlarında sıkıntılara uğranılmıştı. Bu yüzden câmi'in cemaati de gittikçe azalmaya yüz tutmuştu. Halbuki civarda bulunan Saray-ı Humayun bahçesinden fazla miktarda akan su, mezkûr bahçenin ihtiyaçlarını karşılıyor, ziyadesi ise boşuna akıp gidiyordu. Bu fazla suyun bir masurasının mezkûr câmi'e tahsisi yolunda teğebbüse geçilerek Manisa nâibi tarafından bir i'lâm ile keyfiyet İstanbul'a arz edilmişti. O sırada yine Hassa başmimarı bulunan Mehmed Tahir Ağa, bu hayırlı işi desteklemiş ve padişah bulunan Üçüncü Sultan Mustafa tarafından oraya bir miktar meblağın ihsan-ı humâyun olarak gönderilmesini te'min etmişti¹⁰³.

Bâyezid Kalesi:

Ağrı dağı'nın cenûb-ı garbisinde yüksekçe ve dağlık bir dere içinde olup kuruluşu yanlışlıkla Yıldırım Bâyezid'e atf ve isnad edilen bu kalenin, Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa başmimarlığı başlangıcını ta'kid eden yıllarda oldukça ehemmiyetli bir ta'mir faaliyetine sahne olduğunu görüyoruz. Hakikaten o sıralarda kasaba ahalisi İstanbul'a gönderdikleri mahzarlarda mezkûr kalenin burc ve bârufları ile sâir ba'zı yerlerinin yıkıldığı, bu sebepten

¹⁰² Aynı defter, s. 471.

¹⁰³ Bu hususta Manisa nâibine hitaben yazılan 27 Şaban 1179 tarihli bir emr-i şerif sureti mevcuttur (bk. Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3160, s. 472).

onarılmaya bir hayli ihtiyaç duyulduğu, bundan başka cebehane ve tophane mühimmatına dahi aynı veçhile lüzum ve zaruret hasıl olduğu bildirilmişti. Bu çeşid ta'mirat işlerinde evvelâ yıkılmış ve ta'mire muhtaç olan mahallerin keşif ve muayenesi ve masrafları hakikate mümkün mertebe yakın bir şekilde tahmin ve tesbitten sonra keşif defterinin İstanbul'a gönderilmesi ve kezâ mevcut cebehane ve tophane mühimmatı ile top ve sâirenin yoklanıp mikdarlarının bilinmesi usuldendi. İşte bu hususların te'mini maksadiyle o esnada İstanbul'da Hassa başmimarı olarak vazife gören Mehmed Tahir Ağa'nın muvafakatı alınarak 1176 Receb ayı ortalarında Erzurum vâlisi bulunan İbrahim Paşa'ya gerekli emr-i şerif gönderilmişti¹⁰⁴. Fakat onun az sonra Erzurum'dan Kars'a nakledilmesi ile kendisinden istenilen ta'mirat keşifnamesi ve teferruat-ı sâiresi İstanbul'a gönderilememişti. Bunun üzerine Erzurum eyâletine bağlı olan Bâyezid sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa ile kadısının mektub ve arz tezkirelerinde ve ahalisinin ise mahzarlarında zikrettiğimiz mahallî hususların tatbik ve icra mevkiine konulduğu ve umum mesarif tutarının 42520 kuruşabalığ olduğu beyan edilmiş bulunuyordu. Lâkin soğukların baş-

¹⁰⁴ Erzurum vâlisi vezir İbrahim Paşa'ya gönderilen 19 Receb 1176 tarihli olan bu emr-i şerif aynen şöyledir: "... Bâyezid kal'asının burc u bâru ve ba'zı mahalleri münhedim ve ta'mire muhtaç olduğundan başka mühimmat ve cebehaneyle tahli eşedd-i ihtiyaçları olduklarını ahali-i kal'a bu def'a Der-i aliyyeme mahzar ve teferruat-ı sâiresiyle bu makale ta'mirat-ı miriye vukuunda evvel-i emirde münhedim ve ta'mire muhtaç olan mahalleri keşif ve muayene ve mesarifi tahmin i sahîh ile tahmini mikdarı tesbit olunarak keşif defteri Der-i saadet'e ba'de'l-vürud ta'mirine mübaşeret olunmak ve kal'a-i mezburada elyevm mevcut olan mühimmat ve cebehane ve toplar ve mühimmat-ı tophane cümle ma'rifetleriyle yoklanub mevcudu ve lüzumu olan mühimmat bilinmek kavaid-i miriyeden olduğuna binaen husus-ı mezburun sıhhat ve hakikati ne veçhile ise Der-i aliyye'ye arz ü'l-lâm olunmak fermanın olmağın işbu emr-i şerif-i alişânım vüsulünde kal'a-i mezburun münhedim olub ta'mire muhtaç mahalleri senin nezaretin ve ma'rifet-i emr' ve cümle ma'rifetleriyle keşif ve levozunatı ne mahallerden tedariki kaabildir ve mesarifi gereği gibi tahrir ve defter ve elyevm mevcut olan mühimmat-ı cebehane ve tophane ve topların mikdarları ve matlâbları lüzumlu olanları tahli başka başka defter ettirdikten sonra gerek ta'miratın hususu ve gerek mühimmat ne mahallerden gönderilmek iktiza eder ise beytül-mal-i müslîminî siyaset ederek memhur ve münza defterleri ile sıhhat ve hakikati ve keyfiyeti Der-i aliyyeme arz ü'l-lâm eylemeye bez-i himmet ve sarf-ı miknet eyleyesiz". Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3160, s. 426.

laması ve kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle bu tamiratın ehemmiyet derecesine göre en mühimlerinin nazâr-ı itibara alınması, geri kalanlarının ise ilkbahar bidayetine bırakılması uygun görülmüş ve o sıralarda Bina-emini olarak Kars kalesinde vazife görmekte olan Mısırlı Mehmed Efendi'nin işini bitirir bitirmez Bayezid kalesine varıp Erzurum'dan evvelce gönderilen tophane ve cebehane mühimmatını tesbit ve tahrirden sonra ta'mirat faaliyetine girişmesi yolunda kendisine emir verilmişti¹⁰⁵. Hâlen elimizde hadisenin müteakib safahatını aydınlatmaya elverişli bir tarihî kayd ve vesika bulunmaması dolayısı ile Bina-emini Mısırlı Mehmed Efendi'nin talep edilen mühimmatın te'mininde ve istenilen ta'miratın tatbik ve icrasında gösterdiği başarı derecesi hakkında kat'i bir hüküm veremiyoruz.

Kilis'de Şurahbil zaviyesi:

Kilis kasabası civarında ashab-ı kiramdan Şurahbil b. Hasan'ın mezarını hâvi bulunan zaviye içerisindeki hücrelerle eyvan duvarları ba'zı sebebler dolayısıyla külliye harabiyete yüz tutmuş bulunuyordu¹⁰⁶. Yalnız merkad üzerindeki kubbe bir parça olsun metanetini muhafaza etmekte idi (1782). Kilis ahali ile mezkûr zaviye türbedarı bulunan İmam Zeynelâbidin sülâlesinden Bağdad'lı Şeyh Seyyid İsa Efendi'nin vâki olan müracaatları üzerine buranın imarına karar verilmişti. Böylece bina işlerinde mahareti bulunan ba'zı mimar ve mühendisler ile oraya gidilmiş, muayene ve keşfi yapılarak gerekli kararlar alınmıştı. Ezcümle lüzumlu iki kubbe üzerine genişçe bir eyvan ile üç aded hücrenin bir tane matbah ile muhkem bir aded muhit duvarın ta'mir ve termmimi için asgarî bir hesaba beş bin kuruş gideceği anlaşılmıştı.

¹⁰⁵ Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3160, s. 426.

¹⁰⁶ Hazret-i Muhammed'in vahiy kâtiblerinden olan bu zâtın mezarı, Kilis kasabasının şarkî şimalisinde bulunan Karataş tepesinde. İsmi geçen zât Hazret-i Ömer zamanında Halid b. Velid'in kumandası altında Suriye'yi fethetme'mur edilen ordunun sol cenahına kumanda ediyordu. O sıralarda cereyan eden muharebelerde bu mevki'de şehid düştüğü anlaşılmaktadır (bk. Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul, Bîrhaneddin Matbaası, 1933, s. 22). 1772 (h. 1186) senesinde Şam'dan kaçan Halil Paşa Kilis'e taarruz ettiği zaman, Şurahbil ziyaret mahallini topa tutmuş ve kasabaya fiilen saldırmış ise de neticede muvaffak olamamıştı (bk. Aynı eser, s. 65).

Bu para Haleb vâlisi Mustafa Paşa ve Haleb kadısı ma'rifetleri ile Haleb muhassıllığı bakayasından tahsil olunub mezkûr zaviye-dara teslim edilmişti¹⁰⁷. İşte azar azar olmak üzere bu parayı muhassıl Abdülkadir'den alan İsa Efendi, zaviyenin harab kısımlarını usulü vechile ta'mir ettirmiş, fakat sıvaya muhtaç bazı bölümler için parası tükenmişti. Beş yüz kuruş tutan bu parayı da A'zaz ve Kilis mukataası bakayasından tedarik eylemişti (1784).

Sultaniyye kalesi:

Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa başmimarlığı sırasında Kal'a-i Sultaniyye'de bir ta'mir faaliyetine şahid olunulmaktadır. Filhakika 1782 (1196) Cemaziyelâhiri başlarında mezkûr kale tophanesinin şimali ile cenubunda bulunan iki aded karakol binası zamanla harab olmuş ve yağın yağmurlar dolayısı ile içerisinde oturulmaz bir hale gelmişti. Kezâ cenubundaki karakolhanenin bitişiğinde bulunan burcun bir miktar mahalli de dalgalar tesirile yıkılmıştı. Bu mahaller 1759 (h. 1173), 1761 (h. 1175) ve nihayet 1775 (h. 1189) yıllarında ayrı ayrı olarak üç defa daha ta'mir görmüşlerdi¹⁰⁸. Böylece mezkûr kale mimarlarınca hazırlanan ve nâib Seyyid Ömer Efendi tarafından İstanbul'a gönderilen keşif defteri Hassa başmimarı Mehmed Tahir tarafından tedkik edilmişti. Bir miktar tenzilât yapıldıktan sonra inşaatın idaresine mezkûr kale topçubası olan Mustafa Ağa me'mur olunmuştu (1784). Elimizde sarıh bir kayıt bulunmadığından şimdilik bu ta'mirat faaliyetinin müteakib safahatını belirtmek imkânına mâlik olamıyoruz. Yalnız batan bir İspanya gemisinden emaneten alınan bir miktar barut için bahis mevzuu olan kale cebehanesi bitişiğinde 1785 (1199 Muharremi ortaları) de bir kaç menzil ve odanın inşasına teşebbüs edildiğini burada söyleyebiliriz¹⁰⁹.

Sultanhisarı kalesi:

Hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa zamanında Bahr-ı sefid boğazında ve sahilde bulunan Sultanhisarı¹¹⁰ kalesinde bir ta'mir

faaliyetine rastlanılmaktadır. Filhakika 1778 (1192 Safer'i sonları) de ahalice mezkûr kalenin poyraz ve lodos cihetlerinde bulunan ve Tokad tabir olunan mahalli ile deniz kenarında kâin seddinin ve bundan başka Bâb-ı Kebir de vâki dizdarlara mahsus evlerle sâir yerlerin ta'mire muhtaç bir halde oldukları bildirilmiş ve bu yolda izin ve müsaade verilmesi teklif edilmişti. Bunun üzerine Ezine-i Kazdağı kazası nâibine bu mahal ve mevzilerin hakikaten ta'mire muhtaç olup olmadıklarının muayenesi ile keşif ve tahminleri yolunda emir verilmişti¹¹¹. Gönderilen keşif defteri Hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tedkikine arz edilmiş, onun koyduğu kıymet mucibince aynı yıl Cemaziyelevvel'i sonlarında masrafları hesablanmıştı¹¹². Fakat fiilen derhal faaliyete girilmemesi dolayısı ile ertesi yılın Cemaziyelâhiri ortalarında yeniden bir keşifin tanzimine lüzum hissedilmiş ve bu yolda Ezine-i Kazdağı nâibine gerekli tenbihler verilmişti¹¹³. Bu suretle tekrar hazırlanan keşif defteri 1780 (9 Zilkade 1194) tarihinde aynı vechile Hassa başmimarı Mehmed Tahir'in tedkikine sunularak yeniden kıymet koyma muamelesi yaptırılmıştı. Lâkin kışın gelmesi ve inşaat mevsiminde geçmesi dolayısı ile icab eden inşâat faaliyetinin bizzarure ilkbahara bırakılması uygun görülmüştü¹¹⁴. Aradan dört seneye yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, böyle bir ta'mir ve inşâat faaliyetine sahne olamayışı, üzerinde durulmaya değer bir keyfiyet olsa gerektir. Biz bu teahhürün sebep ve âmilleri üzerinde duracak değiliz. Ancak şu kadarını söylemek lâzımdır ki Kapudan-ı derya Gazi Hasan Paşa bunun daha fazla uzamasına mâni olmuştur. Filhakika sunduğu bir taktirinde bu meseleye ilişmiş ve daha ziyade ihmal edilecek olursa mezkûr kalenin toptan harab olacağını bildirmişti. Hatta daha ziyade ileri giderek bir de mahalinde yeni bir keşif defterini tanzim ettirmekten geri kalmamıştı. Takriben 1781 (1198 Receb'i başları) de hazırlanan bu sonuncu keşif defteri yine mutad vechile Hassa başmimarı bulunan Mehmed

¹⁰⁷ Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3162, s. 1084.

¹⁰⁸ Aynı defter, s. 868.

¹⁰⁹ Aynı defter, s. 839.

¹¹⁰ Sultanhisarı adı ile ayrıca Aydın ve Nazilli havalisinde dahi bir yer

olduğu ma'lumdur. Burada bahis konusu olan Sultanhisarı kalesi bu om b, sar hilde ve Ezine-i Kazdağı kazasına bağlı bulunmaktadır.

¹¹¹ Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3162, s. 414.

¹¹² Aynı defter, gösterilen yer.

¹¹³ Aynı defter, s. 415.

¹¹⁴ Aynı defter, gösterilen yer.

Tahir Ağa'ya arz edilerek kıymet koyma muamelesi yaptırılmıştı¹¹⁵. Bunun üzerine aynı tarihte oraya bir Bina-emini gönderildiği gibi Hassa mimarlarından Nuh Halife'nin dahi¹¹⁶ buraya gönderilmesi tekrarr etmiş bulunuyordu.

Mehmed Tahir Ağa'nın Hafız İbrahim'den sonraki halefi olan Hacı Musa Ağa'nın Hassa baş-mimarlığı zamanında Sultanhisarı kalesinde ta'mirat faaliyetinin yine devam etmekte olduğunu burada kaydetmek icab eder. Biga mütesellimi olan Hadım-zâde Osman Bey ma'rifetile idare edilen bu inşai faaliyette ilk keşifte derc edilmiş bulunan kısımların tahakkukuna çalışıldığı gibi, bu birinci keşiften hariç kalan diğer kısımların da yerine getirilmesine gayret edilmiştir. Her iki inşai faaliyetin mimarlığını ise Hassa mimarlarından İbrahim Şeker Halife yapmıştır. Biga müteselliminin deruhte ettiği bu ta'mirin 180 gün kadar sürdüğünü görüyoruz¹¹⁷.

Uluborlu'da Sultan Alâeddin cami'i:

Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa baş-mimarlığı zamanında ta'mirine teşebbüs edilen binalardan birisi de Uluborlu'daki Sultan Alâeddin cami'i olmuştur¹¹⁸. O tarihlerde Uluborlu kasabası Hamid sancağına bağlı bulunuyordu. Cami ise oradaki harab bir hamam ile birlikte, Sultan Alâeddin vakfından idi. Fakat hiç bir taraftan iradının mevcut olmadığı anlaşılıyordu. Bu sebepten daha ziyade onun müf tarafından ta'miri isteniyordu. Nihayet muayene ve keşif ile masarif miktarının ta'yin ve tesbiti maksadile Hassa mimarlarından İbrahim Halife'nin 1781 (1195 Şaban'ı sonları) de oraya gönderilmesine karar verildi. Gerekli mesariften bir miktarının Uluborlu kasabası ahalisinden, bir kısmının civar kaza ve köyler halkından

¹¹⁵ Bu defterin Kazdağı kadısı Feriâzî-zâde Ali Efendi'nin imza ve mührünü hâvi olduğunu söylemek lâzımdır.

¹¹⁶ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3162, s. 413.

¹¹⁷ *Aynı defter*, s. 518-521.

¹¹⁸ 1211 yılında Uluborlu'da vuku bulan büyük yangın felâketinde yanan cami', II. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul-şah'ın kızının parası ile Birinci Alâeddin Keykubad tarafından milâdi 1281 yılında yapılmıştır. Bu cami, yangından sonra yerinde, halk tarafından tekrar inşa ettirilmiştir. Bugün minaresinin kaidesi ön cephesinde mevcut arapça bir kitâbeye göre, Bedrû'd-din Ömer milâdi 1281 senesinde II. Mes'ûd zamanında bu cami'i imar eylemiştir (bk. Ahmed Mahir Çadırcıoğlu, *Uluborlu*, İstanbul 1950, s. 10).

ve cüz'i bir miktarının ise mirîden ianet olunması tekrarr etti¹¹⁹. Fakat İbrahim Halife'nin buraya gönderilmesinden bilâhîre vaz geçilerek yerine Hassa mimarlarından Abdullah ve Mehmed Halifeler uygun görülmüştü¹²⁰. Bu iki halife ma'rifetile yapılan keşif sonunda mezkûr cami'in ta'mirinin gayri kaabil olduğu görülmüş, ancak behemehal tecdidi cihetine gidilmesi icab ettiğine hükmolunmuştu. Mezruat çekirge istilâsına uğradığından ahalinin büyük bir kısmı hisselerine düşen mebalîği tediye güçlüğü maruz kalmıştı. Civar kaza ve karyeler halkı ise yardım edemediklerinden ta'mirat işi bizzatüre başka bir zamana bırakıldı (1782).

Çingâne iskelesi limanı:

Karadeniz'in Rumeli sevahilinde 1782 (1196 Rebiülâhîr'i sonları) de donanmayı hümayun kalyonlarının kışlaması için müsaid bir liman aranmakta idi. Kapıcı-başı Yusuf Ağa ile kaptan Hasan Paşa'dan mürekkeb bir heyet teşkil edilmiş, böyle bir mahallin ta'yin ve tesbiti için her ikisi birlikte o havaliye gönderilmişti. Bunlar mezkûr husus için en müsaid yerin Çingâne iskelesi limanı olduğunda âdeta ittifak etmişlerdi. Filhakika burası kalyonların kâffesini istiab etmesi bakımından uygun bulunduğu gibi fazla olarak icabında, civarında tersane, taş-mahzen ve darağacı gibi çeşidli binaların inşası kaabil olabilecekti. Kezâ ba'zı kayıtlar ve şartlar dahilinde ahaliye iskân edilebilecekti ve etrafının ormanlık mntakalarla çevrili olmasından dolayı, kereste temin ve tedarikinde de bir takım kolaylıkları haizdi. Burgos ile Süzebolu kazaaları arasında bulunan bu mahallin mezkûr şartları nefsinde toplamasından faydalanılarak ora kadı ve nâibleri ile Burgos iskelesinden mübayaa zahîresi cem'ine memur edilen Hassa hasekilerinden Mustafa Ağa'ya bu yolda gerekli emirler verilmekte gecikilmemişti¹²¹. Daha ileri gidilerek mezkûr tarihlerde burada oldukça ehemmiyetli sayılabilecek bir imar faaliyetine sahne olduğunu söylemek yerinde olur. Tarihî ba'zı kayıtlardan öğrenildiğine göre bu imar faaliyetinin başlangıcı olarak yerleştirilmesi uygun görülen reayaya mahsus evlerin bina ve inşasını zikretmek icab

¹¹⁹ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3162, s. 934.

¹²⁰ *Aynı defter*, s. 935.

¹²¹ *Aynı defter*, s. 1054-1055.

eder¹²². Bu sıralarda Ruskasrı, Ahyolu, Misivri, Aydos ve Karinâbad gibi muhtelif kazalardan tedarik edilen arabacılar müslüman halkın büyük bir kısmını yerlerinden alarak oraya getirmişler ve bir az sonra da buna Koz karyesi reayasının da iskânını inzimam ettirmişlerdi. 26 Rebiülevvel 1197 tarihli bir hüküm ile de Derğâh-ı âli kapıcı-başlarından Abdülbâki Ağa buraya Bina-eminî olarak ta'yin edilmişti. Kezâ aynı müddet zarfında burada Hassa baş-mîmarı Mehmed Tahir'in çizdiği plân dahilinde kale inşasına karar verilmiş bulunuyordu. Bunu biz Abdülbâki Ağa'ya hitaben yazılan 25 Muharrem 1197 tarihli bir hüküm suretinden öğreniyoruz¹²³. Mehmed Tahir'in hazırladığı resimler ile lüzumlu bulunan bir miktar para oraya gönderilmiş ve Bina-eminî olan müşarünileyhden kısa bir zamanda metin ve müstahkem bir halde mezkûr kalenin bina ve inşası istenmişti. Ayrıca yeniden inşası ferman olunan mezkûr kalenin ebniye-i lâzimesi için Sermîmaran-ı hassa Mehmed Tahir Ağa tertibi ve mühürlü defteri üzere İstanbul'dan gemilerle duvarcı, taşçı, lağımçı kalfaları ile sâir amele ve sanatkârlar ve kazma, obus, küskü ve küfe, burgu, tobra, kurşun gibi çeşidli inşaat malzeme ve âletleri oraya sevkedilmişti. Fakat oraya gönderilen bu amele ve sanatkârların için bir an evvel itmamında kâfi gelmediği anlaşılmaktadır. Filhakika Bina-eminîi ve ta'yin olunan Abdülbâki Ağa'nın gönderdiği bir tahirata göre kale-i mezkûre ebniyesi için iktiza eden duvarcı, rençber, neccar, âhenger amelesinin Edirne'den tedarikine ihtiyaç duyulduğunu ve ayrıca kereste, tahta, kiriş gibi maddelerin ve malzemenin ise Edirne ile Varna, Misivri, Ahyolu, Ruskasrı, Aydos, Kırkkilise, Midye, Pınarhisarı ve Karinâbad gibi bir çok kazalardan teminine baş vurulduğunu ve kale-i mezkûre duvarları için lüzumlu bulunan tuğlanın ise etraf ve civardaki kiremîd furunlarından, mütenevvi mismarın Samakov'dan tedarik edilmiş olduğunu, yine aynı mahalde yerleştirilen halkın çeşidli ihtiyaçlarını gidermek maksadile bir cami'in dahi inşasına karar verildiğini ve bir takım dükkânlar ile mahzenlerin bina kılındığını burada kaydetmeyi lüzumlu buluyoruz.

¹²² Bu husus için, *Aynı defter*, s. 1035 mevcut, 5 Muharrem 1197 tarihindeki havi hüküm suretine bakınız.

¹²³ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3162, s. 1058.

Edirne:

Mehmed Tahir Ağa'nın III. Sultan Mustafa devrine tekabül eden yıllardaki Hassa baş-mîmarlığı sırasında Edirne'de oldukça mühim sayılabilecek bir îmar faaliyeti göze çarpmaktadır. Kısmen Hassa Baş-mîmarlığında kendisine halef olan Abdi Ağa'nın zamanını da alâkadar eden bu onarım işlerinde nazar-ı dikkati çeken karakteristik noktaların daha ziyade Edirne'de vâki Meriç nehri üzerindeki bazı köprülerle Paşa-kapısı, Defterhane ve sarayların, Ayşekadın hanı'nın, seferî mühimmata tahsis edilen anbarların, Dizdar-zâde zâviyesi ile içerisinde bulunan ahşab cami minaresinin, İstanbul-Edirne yolunun ta'mir ve ihyası teşkil etmektedir. Biz burada fazla teferruata girişmekten mümkün mertebeye sakınarak bütün bu inşaii umur ve hususları kronolojik olarak ana hatlarıyla hülâsa etmeğe gayret edeceğiz: Filhakika hicrî 1175 yılı ortalarında İstanbul-Edirne caddesi üzerinde bulunan köprü, kaldırım ve yolların tathir, tevsi', ta'mir ve termimleri ve bataklık mahallerin ise kurutulup doldurulması düşünülmüş ve Hassa baş-mîmarı bulunan Mehmed Tahir Ağa'nın muvafakati ile alâkadar kadılara ve bostancıbaşıya emirler verilmiştir¹²⁴. Hicrî 1179 yılı sonlarına doğru Edirne haricinde cereyan eden Meriç nehri üzerindeki ahşab büyük bir köprü tuğyan sebebiyle tamamen münhedim olduğu gibi bunun yakınından geçen Arda nehri üzerindeki Üçüncü Cısr demekle mâruf köprü ise kısmen yıkılmaya yüz tutmuş bulunuyordu. Onların ahşab ve kârgirden yapılmalarına göre keşiflerini yapmak üzere Mehmed Tahir Ağa tarafından Hassa mîmarlarından Hasan Halife'nin memur edildiğini görüyoruz¹²⁵. Üçşerefeli cami'i Bina-eminliği üzerinde olduğu hâlde

¹²⁴ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 176.

¹²⁵ *Aynı defter*, Mdt, s. 238; Bundan başka Hasan Halife'nin hicrî 1181 Cemaziyevlevvelî başlarında Edirne haricinde Sarhanlı mevkiinde Sultan Süleyman cami'i su-yolları ta'mir keşfini yapmaya memur edildiği görülmektedir (bk. *Aynı defter*, s. 652) Rumeli'nin sol kolunun tariki caddesinde olan bu ahşab köprü, Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa baş-mîmarlığı ikinci devresinde başka bir ta'mir faaliyetine sahne olduğunu görüyoruz. Bilindiği üzere bu köprü, İstanbul'a nakli ferman olunan mübayaa ve mübadele olan zahireleri ile mîrî ağnamin mürurlarına mahsus mühim bir geçit yeri idi (1780). İşte bu ahşab köprü'nün gözlerinden ikisinin yıkılmaya yüz tutması yüzünden gelip geçme işi hayli güçleşmişti. Bu esnada eokaz telefâtı olmadığından Ahyolu havalisinden getirilecek cüz'i bir miktar

Edirne âyanından Dâmad Hacı Mustafa Efendi hicri 1180 yılı başlarında bu işin fiilen tatbik ve icrasına memur edilmiş aynı zamanda lüzumlu olan kerestenin ise, Ahyolu ve Kırkkilise'den kesilip taşınması uygun görülmüştür¹²⁶.

Yine hicri 1179 yılını ilgilendirmek üzere Edirne'de vâki Top arabacıları kârhanesinde seferî mühimmatın konulup korunduğu üç aded anbar ile Edirne hademe ve zâbitan odalarının sakıfları ta'miratını kaydetmek icab eder¹²⁷. Filhakika vuku' bulan bir zelzelede bu anbarlarla diğer binalar yıkılmıştı. İstanbul'da bulunan Top arabacı-başısı Hacı İbrahim Ağa'nın arz ı hâli ile zikrolunan

kereste ile kısa bir zamanda ta'miratın intac edileceği anlaşılmıştır. Böylece Edirne mimarı, mahallinde yaptığı keşif ve muayene neticesini tanzim ettiği bir defter ile İstanbul'da bulunan Hassa baş-mimarı Mehmed Tahîr Ağa'ya arz eyledikten sonra Edirne cizyedarı Mehmed Efendi nezaretinde oasarına başlaması kararlaştırılmıştı (*Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt. nr. 3162, s. 740, 749, 735, 766). Bu köprü, 1787 (h. 1201) yılı ortalarında sogukların şiddetinden ve nehri taşımasından yeniden tahribata uğramış ve Hassa baş-mimarı Hafız İbrahim Ağa'nın muvafakatile yeniden ta'miri cihetine gidilmiştir (*Aynı defter*, 3162, s. 742-744).

¹²⁶ *Ahyolu ve Kırkkilise kadılarına ve âyan-ı vilâyet ve işçilerine hüküm ki: Mahruse-i Edirne haricinde vâki' nehr-i Meric üzerinde ahşabdan mebnî cisr-i sâninin şiddet i tuğyan ı nehrden be-hisab-ı terbi'i 1400 zıra' mahalli münhedim ve bâki kalanı dahi inhidama mütemayıl olmaktan nâsi Rameli'nin yemin ü yesarına gilen ulak ve sair ebnag-i sebîl ve mahruse-i merkume ve Tekfurdeği iskelesine naklolunan mübâyaa kıntası cisr-i mezkûrdan mürur u übûra muhtac ve yine cisr-i mezkûr kurbûnle cereyan eden Nehr-i Arda üzerinde kâin Üçüncü Cisr demekle ma'raf cisr dahi bir baş istihkâma muhtac olduğu bundan mukaddem der-i âliyyeme i'lam olunduktâ sâdir olan emr-i âlişânın ile ta'yin olunan mîmar halifesi medine-i mezburays varub ma'rifet i şer' ile ba'de'l-keşif ikinci cisri kadîmi üzere ahşabdan olmak üzere cisr-i sâlisin ta'mir ve istihkâmı dahi keşif olunduktâ üzere Edirne âyanından Üçşerefelü cami'i bina-eminî Dama Mustafa zide mezdehu ma'rifetigle ta'mir ve tanzim ve tekmil ettirilmek üzere fermânım olub iktiza eden ecnas-ı kerestesi sabıkta olduğu vechile ma'rifet i şer' ile ba'de't-tertib ücret i kat'ige ve nakliyesi mumailigh yedinden verilmeğe şartı ile Ahyolu ve Kırkkilise kazalarından kat' ve naklettilirmek fermânım olmağın işbu emr-i âlişânım vüsulünde zikrolunan cisrler için iktiza eden ecnas ı kerestenin icab eden kat'ige ve nakliye ücretleri mumailigh yedinden verilmeğe üzere olmakla kat'a tevakkuf ettirmeksizin matlâb olan keresteyi kazay-ı mezburlardan bir gün evvel kat' ve Edirne'ye nakl ve mumailighin teslim eylemekte mezid-i ihtimam ve dikkat edüb ihmal ve müsaheleden be-gayet tevakkî ve müdâzebet eyleysiz. 7 Safer 1180 (*Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 239).*

¹²⁷ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 516-517.

mahallerin Edirne mimarı ma'rifetiyle ta'mir keşfinin yapılmasına karar verilmiş ve bu keşifname mucebince ta'miratın icrasına geçilmesi de Edirne'de Üçşerefeli cami'i bina-eminî bulunan Dâmad Mustafa Efendi'ye havâle olunmuştu. Fakat sogukların başlaması yüzünden bu iş bir parça gecikmiş, Edirne'de Top arabacı-başı vekili Salih Ağa'nın müracaatı ile ikinci bir keşifnamenin tanzim ettirilmesine lüzum görülmüştü (1766). Bu arada bir de Dizdar-zâde zâviyesi derunundaki cami ile minaresinin ta'miri işi göze çarpmaktadır. Üsküdar'da medfun Hüdâî Mahmud Efendi hulefasından Saçlı Şeyh demekle ma'ruf İbrahim Efendi'nin post-nişin bulunduğu sıralarda vuku' bulan bir zelzele, bu zaviyeye âid cami'in minare ve duvarlarında bazı sarsıntılar yapmış ve yıkılmak tehlikesi ile karşılaşmıştı. Dervişler tarafından yapılan müracaat üzerine yine aynı zatın bina-eminliği ile ta'mirine girişilmesine karar verilmiş ve bu yolda kendisine hicri 1181 yılı Muharrem'i sonlarında gerekli emir verilmişti¹²⁸. Hicri 1186 yılı ortalarında bazı semavi âfetler dolayısı ile Edirne'de vâki Sultan Ahmed Han evkafından Ayşe Kadın han'ının bazı mahalleri ta'mire muhtaç bir hale gelmişti. İşte bunun hasara uğrayan mahallerinin ta'yini ve buralara sarfı lâzım gelen mesarîfin tesbiti maksadiyle Edirne mollası ile bostancı-başısına ve bina-eminî olarak tavzif edilen Edirne âyanı Dâmad Hacı Mustafa Efendi'ye icab eden emir verilmişti¹²⁹. Bu yolda lâzım gelen emirlerin gönderilmesinde, o esnada

¹²⁸ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 424.

¹²⁹ *Edirne Mollasına ve Edirne Bostancıbaşısına ve Hâcegân-ı Dîvan-ı hümâyunundan Edirne âyanı Dâmad Elhac Mustafa'ya hüküm ki: Cennet-me-kân firdevs-üşşayan Sultan Ahmed Han tâbe serahu hazretleri evkafından mahruse-i Edirne'de Ayşe-kadın Hanı demekle ma'raf hanın bundan akdem bikaza illâhi-teâlâ avasıf ı ruzgâr ve ra'd ü berk ve savâtk misillü nüzül eden âfât-ı semaoyeden ta'mire muhtac olan mahallerinin ta'mir ve termimi için evvel-i emirde ma'rifet i şer' ve sen ki âyan-ı mumailighain ma'rifetle o misillü âfât ı semaoyeden hasar-zede olub muhtac ı ta'mir olan mahalleri ne makule mahallerdir ve ne mikdar mesarîfet ile ta'miri kaabil olub muayene ve müşahede olunarak bi't-teharrî keşif ve memhur ve mûmza defteri acele olarak rikâb ı hümâyunum tarafına isale mübaderet eylemen fermânım olmağın işbu emr-i âli şânım isdar ve irsâl olunmuştur İmdi vüsulünde han-ı mezkûr sabıkta dahi ma'rifetinle ta'mir olunmuş olub ve senin ötedenberü hidmet-i sadakat ve istikametin mücerreb ve malûm olmakla masarîf-i malâme için evvel-i emirde ta'mire muhtac olan mahalleri ma'rifet i şer' ve ma'rifet ve mübaşeretin ve cümle*

İstanbul'da Hassa baş-mimarı olarak bulunan Mehmed Tahir Ağa'nın şübhesiz büyük hissesi olması lâzım gelir. Aynı yıl içinde Ayşe Kadın hanı'ndan başka yağın dolu tesiri ile Paşakapısı'nda ve Defterhane'de bazı tahribat vukua gelmişti. Bu maksadla yine Edirne'li Dâmad Hacı Mustafa Efendi bina-eminliğine ta'yin olunmuştu. Bu mirî binalarda yapılacak ta'mirleri daha ziyade kiremid ve kurşun döşeme işleri teşkil eylemekte idi. Lüzumlu kurşundan bir kısmı Akpınar sarayı'ndan getirilerek Edirne sarayı'nda muhafaza edilmekte olanlardan temin edildiği gibi kiremidlerin ise kâfi gelmemesi dolayısıyla Pınarhisarı nam mahalden tedariki kararlaştırılmıştı. Kurşun döşenmesi işinde Edirne'li ustaların mikdarı az görülmüş olduğundan Hassa baş-mimarı Mehmed Tahir'in yardım ve muavenetiyle İstanbul'da maharet erbâbı kimselerden müteşekkil bir san'atkâr gurubunun celbine lüzum görülmüştü¹³⁰. Bu suretle Hacı Mustafa Efendi'nin 1774 (h. 1188 senesi başları) tarihinde vefatı ânında Edirne sarayının kurşun döşeme işinin büyük bir kısmı tamamlanmış bulunuyordu. Mütebaki ta'mirat işinin idaresine, Defter-eminî olup İstanbul'dan gönderilen İbrahim Nazif Efendi memur edilmişti (1774).

Mehmed Tahir Ağa, I. Abdülhamid zamanına tekabül eden Hassa baş mimarlığı'nın son devresinde Edirne bölgesinin oldukça verimli bir inşai faaliyete sahne teşkil ettiği muhakkaktır¹³¹. Filhakika burada yeniçeri ağalarına mahsus olup sonra yanan Ağa Kapısı'nın eski hali üzere yeniden inşası için 1778 (h. 1192) yılı sonlarına doğru Hassa baş-mimarlarından Abdullah Halife'nin oraya gönderildiğini görüyoruz¹³². Keza Sultan Selim tarafından Edirne

ma'rifetleriyle kemâl-i dikkat ve teharri olunarak keşif ve muayene ve memhur ve mûmza keşif defterin acele olarak rikâb-ı hümâyunuma irsâl ve isali ve badehane vechile emr-i hümâyunum sâdır olur ise ol vechile amel ve harekete sarf-i vüs'î makderet eyleyesiz. 13 Rıceb 1186 (Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3160, s. 600).

¹³⁰ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 888-889.

¹³¹ Mehmed Tahir Ağa'nın Üçüncü Mustafa devri ortalarındaki mimarbaşılığında Edirne sarayı ile oradaki diğer bazı mebanide ta'mirat icra ettiği anlaşılmaktadır (bk. M. Cevdet Tasnifi, Saray kısmı, nr. 7012). Bu vesikanın tarihi 11 Cemaziyelâhîr 1184 senesidir.

¹³² *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3162 s. 734. Bu inşaata Edirne sakinlerinden olup Turnacı-başlıktan tekaüde ayrılan Lâfaza-zâde İsmail Ağa'nın verildiğini görmekteyiz (bk. *Aynı defter*, s. 734-735).

civarında vâki Sarhanlı karyesi yakınında kârgir kemerlerle akıtıldığı içme suyu yollarının zamanla ve yağın yağmurların fazlalığı do'ayısıyla ta'mire muhtaç olduğu görülmüş ve bu işin masrafları kapıcı-başlıardan olup eski Edirne mübâyaacısı olan Şibli zâde Ali Ağa zimmetindeki mebalığden tesviye edilmek suretiyle tedviri 1779 (1193 Şevval'i ortaları) da Hassa mimarlarından Ahmed Nurullah Halife'ye tevdi edilmişti¹³³. Mehmed Tahir Ağa'nın son devre Hassa baş-mimarlığı nihayetlerine doğru Edirne ve çevresini ilgilendirmek üzere bir de deve ve katır ahırları ta'mirâtı vardır (1783). Filhakika Edirne civarında Ahur karyesi ile Yanbolu'da İstabl-ı âmire'ye tâbi bu mahiyetteki ahırlardan bazılarının mahal ve mevzileri zamanla harab olmuş ve her bakımdan onarılmasına lüzum ve ihtiyaç duyulmuştu. Bu maksadla Mirahur-ı evvel Abdullah Ağa ma'rifetiyle bunun metin ve müstahkem bir şekilde olmak üzere yerine getirilmesi kararlaştırılmış ve bu yolda Hassa baş-mimarı Mehmed Tahir Ağa'dan bir de ilâm alınmıştı¹³⁴. Tarihî kayıtlarda tasrih edilmemekle beraber bu esnada adı geçen ta'mirata Hassa mimarlarından birisinin gönderildiği söylenebilir¹³⁵.

Selânik Kalesi:

1769 (1183 yılı sonları) tarihine doğru ordu-yı hümâyuna gelen arz ve mahzarlarda Selânik kalesi'nin ta'miri istenmekte idi. Esasen 1759 (h. 1172) tarihinde de zikir edilen kalenin onarılması hususunda, böyle bir talep ile karşılaşılmıştı. Bu maksadla Selânik mutasarrıfı Ali Paşa ile mezkûr belde kadısının bu yolda faaliyete geçmeleri için gerekli emir verilerek kendilerinden kalenin harab olan kısımlarının ta'mir şekilleri ve bu arada orada mevcut olan Kundak ve sundurma gibi mühimmatın mikdar ve keyfiyeti hakkında düşünce ve mütâlaaları sorulmuştu¹³⁶. Aynı vechile 1763 (h. 1177) yılı içerisinde barut çarhları ile sâir âletlerinin

¹³³ *Aynı defter*, s. 736-739.

¹³⁴ *Aynı defter*, s. 1072-1074.

¹³⁵ Bu ta'miratin Hassa baş-mimarı Hafız İbrahim ve Hacı Musa ve Hacı Ebrâkîr ağalar zamanında da devam ettiğini görüyoruz (bk. *Aynı defter*, s. 1073). Edirne'de 1206 senesinde Bâb-ı âsaffî ve Bâb-ı defteri'nin bazı mahalleri ile su yollarının hâcçegândan Mehmed Efendi ma'rifetiyle ta'mirine başlanılmış ve devam edilmiştir (*Aynı defter*, s. 1172-1175).

¹³⁶ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3160, s. 782.

kırılması ve binasının ise tamamen harab olması yüzünden Selânik baruthanesinde de devletin yardımı ile esaslı bir ta'mirat faaliyete girilmişti¹³⁷. Ali Paşa ile kadıya verilen emir mucibince Selânik kalesinin belli başlı mahalleri ve bu meyanda Kule-i Bâlâ, Gelemerye, Tophane, Vardar ve Ahmed Paşa tabyalarının ta'mir keşifleri süratle tertib ve tanzim ettirilmişti. Fakat tam bu sıralarda ordu-yı hümâyunun Babadağı sahrasından hareketi yaklaşığundan gönderilen keşifnamenin tedkiki ve lüzumlu bulunan bina-emininin ta'yini bi'z-zarure gecikmiş ve böylece işin idaresi Rikâb-ı hümâyun kaymakamı Mehmed Paşa ile Rikâb-ı hümâyun defterdarı Ömer Vahid Efendi'nin uhdesine havale ve tevdi olunmuştu. Bunlar gelen keşif defterini Hassa baş-mîmarı olan Mehmed Tahir Ağa'ya tedkik ettirmişler ve bina-eminliğine de devletce itimadı haiz bir şahsın ta'yinini kararlaştırmışlardı. Gerekli masrafların ise 1184 yılı Selânik cizyesi mälinden havale edilmek suretile tedarikini temin etmiş bulunuyorlardı¹³⁸.

Sakız kalesi :

1780 (1194) yılı ortalarına doğru Sakız adası limanında bir ta'mir faaliyetine şahid olmaktayız. Hassa başmîmarı Mehmed Tahir zamanını ilgilendiren bu inşai faaliyetin adı geçen limanda bulunan burc üzerinde toplandığını söylemek icab eder. Bu burc mezkûr limana geceleyin gelip giden gemilere kolaylık olmak üzere kandil konmasına tahsis kılınmıştı. İşte bu kandil burcu zamanla ve dalgaların tesiri ile haraba yüz tutarak içerisinde oturulması ve içine kandil asılması hemen hemen imkânsız bir hale gelmişti. Bu yüzden gemiler oraya uğramaz olmuş ve ticarî hayat ise bir bakımdan felce uğramıştı. Buranın en ziyade tahribata uğrayan kısımları daha ziyade kuzeydeki temellerinde görülüyordu. Her ne kadar burası Sakız muhassılı ma'rifetile evvelce 1771 (h. 1185) yılında mevzii mahiyette bir ta'mire tâbi tutulmuş ise de metanetini uzun zaman muhafaza edememişti. Sakız kadısına 13 Rebiülâhîr 1194 tarihinde verilen emirde mevzuata uygun bir şekilde keşfinin yapılması bildirilmişti¹³⁹. Sakız muhassılı Hüseyin Ağa tara-

¹³⁷ Aynı defter, s. 436.

¹³⁸ Bu hususta Mehmed Paşa ile Ömer Vahid Efendi'ye hitaben yazılan & Mubarreza 1184 tarihli bir emri gerif mevcuttur (bk. Aynı defter, s. 782).

¹³⁹ Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 8162, s. 424.

ından hazırlanan bu keşifname Sakız nâibi Seyyid Hacı Fethi Çelebi zâde'nin tasdikını müteakib İstanbul'a gönderilmiş ve Hassa baş-mîmarı bulunan Mehmed Tahir Ağa'nın tedkikine arz olunmuştu. Böylece aynı yıl Receb ayı sonlarında işe başlanmasına karar verilerek ta'miratın keşif eksigine ikmâli için azamî gayret sarfedilmesi tenbih olunmuştu. Fakat Sakız limanında bulunan bu burc ve fenerin aşağı yukarı deniz ortasında olması dolayısıyla müstahkem bir şekilde binası kaabil olamayacağı, aynı zamanda mevsimin geçtiği bildirilmiş, şayed buna fiilen başlanılacak olursa devlet parasının boşuboşuna heder olacağı beyan edilmişti. Bu sebepten adı geçen burç ve fenerin ta'mir ve binası vhl i vukuf kararı ile 26 Zilka'de 1194'de, ilkbaharda başlanılmak üzere tehir olunmuştu¹⁴⁰.

Musul Kalesi :

Doğu serhadlerinden olan Musul kalesinin burc ve bâruları ile ekser mahâl ve mevzileri zamanla ta'mire muhtac bir hâl almıştı. Uzaklığı dolayısıyla usûl ve kaide dışı olarak 1776 (1190 Cemaziyelâhîr'i sonları) da oranın vâlisi bulunan Abdülcelil-zâde Süleyman Paşa'ya tuğ-ı hümâyun câizesinden ita edilen bir mikdar para ile vakit kaybetmeden derhal ta'mirata başlaması emredilmişti. Süleyman Paşa bu emir üzerine işe mübaşeret etmişse de Bağdad'a ta'yini ve babasının borçlarını kabûlünü beyan ederek hükümetçe bir mikdar maddî yardım yapılmasını rica etmişti. Bu isteği yerine getirildiği gibi ayrıca hassa mîmarlardan İsmail Halife'de aynı sene Şevval ayı ortalarında oraya gönderilmişti¹⁴¹.

Hafız İbrahim Efendi'den sonra Hassa mîmarlığına geçen Mehmed Tahir Ağa zamanında Musul kalesi ile ilgili olmak üzere Dicle nehri üzerinde vâki bir köprünün ta'mir işini zikretmek icab eder. 1693 (1104) tarihinde bina ve tahkim olunmuş olan bu köprü, nehrin tuğyanı sebebi ile hayli tahribata uğramış, gelip geçme işi güçleşmiş, hatta nüfus ve hayvanatın telef olduğu bile görülmüştü. Musul gümrüğü ve ihtisabı mukataalarının varidatı ile Musul halkının hayatî ihtiyaçlarını temin bakımından önemi âşikâr olan bu köprünün ta'mirinde her hâlde bir zaruret mevcuttu.

¹⁴⁰ Aynı defter, s. 425.

¹⁴¹ Aynı defter, s. 544-545.

Böylece Musul'da bulunan mezkûr köprünün 1780 (1194) yılı bida-yetinde, az bir kısmının ta'miri sağlanmıştı. Fakat diğer kısımları aradan iki sene gibi bir zaman geçmesine rağmen hâlâ ta'mir edilememiş, bu yüzden gittikçe artan suların tesiri ile oldukça tehlikeli bir hâl arzmekte bulunmuştu (1782).

Kudüs kalesi:

Mehmed Tahir Ağa'nın Hassa baş-mimarlığı sırasında mühim sayılabilecek inşaat ve ta'mirat faaliyetlerinden birisinin de Kudüs'de cereyan ettiğini söylemek icab eder. 1780 (1194 Muharremi) yılı içerisinde başladığına şahid olduğumuz bu faaliyetin daha ziyade Mescid-i Aksa ile Sahratu'llâhi'l-müşerrife imaret ve merkadinde, ceddü'l-enbiya İbrahim Halilü'r-Rahman makamında, Üzeyrü'n-nebi türbesinde toplandığı görülür. Bunlara ayrıca Haseki Sultan imareti ile Kaaid Bey dârü'l-hadisi'ni de ilâve etmek yerinde olur¹⁴². Bu maksadla Divan-ı hümâyun hâcegânından olup o tarihlerde silâhdar kâtibliğini ifa eden Mehmed Hakkı Bey bina emniğine ta'yin edilmiş ve maiyetine ise Hassa mimarlarından Ahmed Nurullah Halife terfik kılınmıştı¹⁴³. İstanbul'dan gönderilen kereste ve ve sair inşaat malzemelerinin ise Yafa gümrük-emini vasitasile Kudüs'e gönderilmesi ve emine teslimi temin olunmuştu. 1785 (1199 Muharrem ayı ortaları) de belde mimarının Kudüs'de harab olan ba'zı mahaller ile ayrılmış olan bir aded burcun ta'mirine memur edildiğine şahid oluyoruz. Bundan başka 1787 (4 Sefer 1201) tarihinde Hassa mimarlarından Mehmed Emin Halife'nin Kudüs içme su yolunun keşfine memur edildiğini söylemeliyiz¹⁴⁴. Fakat İstanbul'dan oraya bu maksadla gönderilen Mehmed Emin Halife'nin zamanın usûl ve kaidelerine uyularak Hassa baş-mimarı Hacı Ebubekir Ağa'nın emir ve tensibi ile muvakkaten İstanbul'a celb edildiğini ve bir müddet sonra işe fiilen başlamak üzere Kudüs'e gönderildiği görüyoruz¹⁴⁵.

¹⁴² Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt nr. 3162, s. 789.

¹⁴³ Aynı defter, s. 786, 790, 791 ve 794.

¹⁴⁴ Aynı defter, s. 791-795.

¹⁴⁵ Kudüs Şerif Kadısına hüküm ki:

Hassa mimarı hülefâsından Mehmed Emin Halife 1201 senesi evâl-i Safe-rinde Kudüs şerifin tarik i ma'î lezizlerini keşf ve ebnîgesinde istihdam için

Ruşçuk kalesi:

Yergöğü (Giurgiu) kalesi bina-emini ta'yin olunan Kapıcı-başı'lardan Turnova voyvodası Hacı Mustafa'nın oturup kalkmaya artık kudreti kalmamıştı. Bu vazifeye babasının getirilmesini isteyen kapıcı-başılardan Varnalı-zâde Selim'in teklifi reddedilerek Divan-ı hümâyun hâcegânından olan eski musarrif i şehriyârî Osman Ağa münasib görülmüştü. Hassa mimarlarından İbrahim Halife dahi Mimarbaşı bulunan Hafız İbrahim Ağa tarafından mimar olarak ta'yin edilmişti. Bu iki zat aynı zamanda Rusçuk kalesi ta'miratını da idare edeceklerdi¹⁴⁶. Bu suretle müştereken başlayıp gelişen inşaat hususların teftiş ve mürakebesine ise her iki kasabanın kadıları memur edilmişler ve ayrıca İstanbul'dan da bir mübaşir buraya gönderilmişti (1777).

Aradan aşağı yukarı yedi yıl geçtikten sonra Rusçuk kalesinin hendeklerinin temizlenmesi ile sair işlerin ve hususatının tatbik ve icrasına lüzum görülmüş ve hendeklere müteallik hizmetlerin ötedenberi memleket ahali tarafından bedenen yapılması dolayısıyla amale ve para gönderilmekten vaz geçilmişti. Bu esnada Rusçukta oturan Çelebi Mehmed Ağa'nın da bir hayli emek ve hizmeti geçmişti (1788). Bundan başka o ana kadar yapılan bütün ta'mirat işlerinin kontrolüne de hâcegân-ı divan-ı hümâyundan mimar-ı sâbık Hafız İbrahim Ağa memur edilmişti. Rusçuk kalesini muayene eden Hafız İbrahim Ağa orada mühimmat konulan mahallin

memur olub hin-i vüsûlünden bu ana kadar ebnîye-i merkameye mübâseret olanmayub beyhude meks ü ikamet üzere olduğu ihbar eylediklerinden gayri bu makule ebnîye-i miriyede istihdam olunan mimar hülefâsı memur oldukları ebnîyege evvel-i baharda mübâseret ve rûz-i Kasım duhulünde Der-aliyyeye avdet eylemek kavaid-i mer'iye-i miriyeden olmakla merhum Mehmed Emin Halife dahi rûz-i Kasım müruru takribigle şimdilik der-aliyyeme avdet ve yine evvel-i bahar-ı huceste-âsarda Kudüs'e azimet eylemek üzere ruhsatı havi emr-i şerif sudura halife-i merhum tarafından taktim olunan arz-ı hâle mebnî ser-mîmaran-ı hassa Elhac Ebubekir zide mecdehu ilâm etmekle muccebince amel ve hareket olunmak fermatın olmağın hasseten işbu emr-i âlişânım isdar ve irsal olunmuştar. İmdi vüsûlünde bâlâda tahrir ve beyan olunduğu üzere rûz-ı Kasım müruru hesabigle halife-i merhumun ol tarafta meksini müciib bilâ-mucib olmakla evvel-i bahar-ı huceste-âsarda Kudüs'e varub hizmet-i memuresinde kıyam eylemek şartigle şimdilik der-saadetime iâde ve icabına mübâderet eyleyestiz. 12 Safer 1202 (Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3162, s. 795).

¹⁴⁶ Keşif ve Ta'mirat defteri, Mdt, nr. 3162, s. 198 ve 199.

yıkılıp yeniden yapıldığını, büyüklü küçüklü dört kı'ta kule sakıflarının ta'mir olunduğunu görmüş ve diğer mahal ve mevzileri birer birer ölçüb fiyatlarını koyarak i'lâm eylemişti (1788). Bir ay sonra Rusçuk kalesinin yıkılan duvarlarından ba'zı kısımlarını ta'mir ve termim etmişti¹⁴⁷. Bir yıl sonra ise Rusçuk'a fenninde mahareti bulunan ordu-yı hümâyun mîmarı Halil Reşid Halife'nin gönderildiğine şahid olmaktayız. Ordu-yı hümâyun mîmarı olan bu zat Rusçuk'a varup beytü'l-mali âzamî nisbette korumak üzere orada ta'mir olunan yerleri gözden geçirmiş ve kaide-i mîmariye üzere isim ve resimleri ile tahrir-i defter edip¹⁴⁸ ordu-yı hümâyundaki vazifesine dönmüştü (1790).

İsmail kalesi:

İsmail ahali, bir aralık istida ve mahzarlarla etrafı açık bir hâlde bulunan kasabalarının düşmandan korunma ve muhafazası için çevresini kuşatacak mahiyette siper inşası hususunda müracaatta bulunmuşlardı. Filhakika 1778 (1192 Muharremi başları) de adı geçen şehrin etrafında şaranpo bile bulunmuyordu. İstilâ sırasında ruslar tarafından lüzumlu mahallerde bir kaç aded tabya inşa edilmiş ise de bunlar zamanla harabiyete yüz tutmuşlardı. Ta'mirleri için emir verilmiş ise de sulh akabinde lüzumsuzlukları iddiasıyla bakılmamışlar ve böylece büsbütün yıkılmaya mahkûm bırakılmışlardı. Hadd-i zatında mezkûr kasabanın dört köşesine şaranpo inşası ve yeniden tabyalar binası bir hayli masrafı göze almayı icab ettirmekte ve bundan başka hüküm süren şiddetli soğuklar tesiri ile hafriyatı güçleştirmekte ve hatta imkânsız bir hale getirmekte idi. Nihayet günün birinde her ne bahasına olursa olsun şaranpo inşasına karar verilmişti.

— Bütmedi —

¹⁴⁷ *Keşif ve Ta'mirat defteri*, Mdt, nr. 3162, s. 202—203.

¹⁴⁸ *Aynı defter*, s. 202.